

Магдаліна Бухальська

**ДОКУМЕНТИ ПРО ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ АКАДЕМІКА МИКОЛИ
ПЕТРОВА
В ІНСТИТУТІ РУКОПISУ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ім. В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

У даній статті спробуємо реконструювати творчий життєпис Миколи Петрова (1840-1921) на основі архівних джерел і літератури, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі - ІР НБУВ). Звернення до документів Інституту зумовлено тим, що в ньому є найповніше зібрання особового фонду вченого. Значна кількість його матеріалів ще не була в науковому обігу і заслуговує особливої уваги. До особового фонду М. І. Петрова входить цілий комплекс джерел: рукописні праці вченого, службова документація, автобіографічні і біографічні матеріали, мемуарна література та епістолярій.

Значний масив документів зберігається в особовому фонді М. І. Петрова (ф. 225), фонді Київської духовної академії (ф. 160), фонді ІІІ (листування) та ін. Матеріали про М. І. Петрова є у фондах Ф. І. Титова (ф. 175), С. І. Маслова (ф. 33), М. Ф. Біляшівського (ф. ХХХІ), в Архіві Академії наук (ф. Х).

М. І. Петров посідає помітне місце з-поміж учених-гуманітаріїв України другої половини ХІХ - початку ХХ ст. як один з перших академіків України. З 1918 р.¹ Питання про утворення Академії наук у Києві було піднято вперше на надзвичайних загальних зборах УНТ в Києві 23 червня 1918 р.² та на його наступному засіданні, яке відбулося 28 червня 1918 р.³ Про це, зокрема, в рукописному фонді М. Петрова свідчить запрошення вченого на засідання товариства як дійсного члена. А в листопаді 1918 р. М. Петров отримав повідомлення Міністра народної освіти та мистецтва про включення його до списку членів УАН 14 листопада 1918 р.⁴

Різномісна діяльність М. І. Петрова помітно виявилася в Київській духовній академії (далі - КДА) на посаді професора кафедри теорії словесності, в її Раді, Церковно-історичному і археологічному товаристві (далі - ЦІАТ), церковно-археологічному музеї (далі - ЦАМ). Не менш активно вона була і в роботі періодичного академічного часопису "Труды Киевской духовной академии" (далі - ТКДА)*.

Водночас слід відзначити, що інтерес М. І. Петрова виявився в науковій сфері з проблем історичного літературознавства, археології (церковної і світської), історії християнських конфесій в Україні, археографії, регіональної історії, української етнографії та мистецтвознавства. Означені вище напрями свідчать про багатогранність наукових уподобань вченого на ниві українознавства. Він вийшов за межі академічної науки в КДА, де спочатку навчався (1861-1865), а з 1871 р. викладав теорію словесності.

Поєднуючи наукову і педагогічну роботу Микола Іванович зробив важливий внесок у галузь словесності, віддаючи при цьому перевагу дослідженню генезису української літератури. В науково-освітньому процесі України така багаторічна діяльність вченого була помітною і відзначена різними нагородами. До них належать, зокрема, грамота про нагородження його знаком відмінної 40-річної служби в КДА від 23 серпня 1906 р.⁵ До інших відносяться грамоти про нагородження орденами Анни, Володимира, Станіслава, пам'ятною медаллю, які отримував упродовж 1873-1913 рр.⁶ Петербурзька академія наук присудила йому премію імені митрополита Макарія та обрала його членом-кореспондентом (1 вересня 1913 - 29 грудня 1916 рр.)⁷. 1 листопада 1886 р. за плідну наукову діяльність вченому присуджено Уварівську премію (ф. 225, спр. спр. 17).

На службовій діяльності М. І. Петрова позначилися ті заходи, що проводилися в КДА у зв'язку з її внутрішньою реорганізацією. Архівні документи, складені вченим, висвітлюють процеси в академії пов'язані з новими статутами⁸. Щодо видання власного наукового доробку за 1888-1917 рр. знаходимо його заяву з питань професорсько-викладацької діяльності, публікації своїх праць та ін. (ф. 225, спр. 549-560).

Створені на початку 70-х рр. XIX ст. в КДА ЦІАТ і ЦАМ мали безпосереднє відношення до Миколи Івановича як одного з фундаторів цих інституцій. Багаторічна діяльність ученого в них була відзначена вітальними адресами, зокрема, до 30-річчя заснування товариства, яке відзначалося в 1902 р.⁹ Низка документів відобразила його складну організаційну роботу в названих ЦІАТ і ЦАМ. Заслуговує уваги, зокрема, "Записка про свою діяльність як секретаря Церковно-археологічного товариства і завідувача музею у відповідь на звинувачення професора А. А. Дмитрієвського"¹⁰ від 27 листопада 1898 р.

Академічні видання ЦІАТ і ЦАМ, що готувалися М. І. Петровим, як дійсним членом товариства, його секретарем і завідувачем ЦАМ, відкривають можливість проаналізувати формування наукових принципів такого роду діяльності вченого. Вони містять реферати, повідомлення, статті з організаційних питань діяльності товариства і музею за 1874-1916 рр.

Дуже цінною є автобіографія М. І. Петрова¹¹, яка надійшла в ІР НБУВ від постійної комісії для складання Біографічного словника українських діячів. Складена з двох частин. До першої входить життєпис академіка¹², до другої - найповніша бібліографія його творів¹³.

Насамперед науковий інтерес становить історичний доробок Миколи Івановича, зафіксований ним у власній бібліографії за роками¹⁴, завдяки якій можна дослідити еволюцію поглядів вченого. Водночас наукові погляди М. І. Петрова висвітлюють його рукописні матеріали "Особливі думки про роботу молодих учених, кандидатів на посаду викладачів, про реорганізацію Церковно-археологічного товариства та ін. (1899-1911 рр.)"¹⁵.

Серед біографічних матеріалів увагу привертають спогади і листування з різними особами (1840-1882), духовний заповіт, складений М. І. Петровим 15 жовтня 1916 р., атестат про закінчення КДА від 20 березня 1867 р.

Крім "Автобіографії М. І. Петрова", що надійшла в ІР НБУВ із Архіву АН УРСР, є й інші матеріали, які відкривають можливість уточнити факти його творчої біографії: вони висвітлюють науково-педагогічну і науково-організаційну діяльність ученого.

Важливим джерелом для вивчення творчого життєпису М. Петрова є мемуари. Цінними серед них є, передусім, спогади самого вченого, зокрема "Воспоминания и переписка с разными лицами (1840-1882). [Биографический очерк]"¹⁶, "Воспоминания старого археолога" та ін. Перші залишилися в рукописному вигляді, другі надруковано в 1918 р.¹⁷. У 1997 р. останні перевидав В. І. Ульяновський¹⁸.

Серед інших спогадів М. І. Петрова назвемо такі: про викладача Одеської духовної семінарії, члена ЦІАТ КДА Л. С. Мацієвича, датовані 1918 р.¹⁹, про преосв. Філарета (Філаретова), колишнього ректора КДА (1860-1878 рр.)²⁰, спогади про преосв. Сильвестра (Малеванського), колишнього ректора КДА²¹ та ін.

Аналіз показав, що майбутній академік почав дослідницьку діяльність зі словесності, ще навчаючись в КДА. Після закінчення її в 1865 р. діапазон його наукових інтересів поступово зростав. Уже з 1867 р., з'являються перші наукові публікації М. І. Петрова з питань церковної історії²².

На нашу думку, цей напрям студіювання був пов'язаний з основним профілем КДА. Однак, у вченого інфраструктура історії церкви в Україні набуває інституції соціального середовища²³. Ця проблема знайшла відображення в низці праць М. І. Петрова, що торкаються історії різних християнських конфесій: православної, католицької та уніатської. Щодо історії уніатської церкви, як свідчить аналіз бібліографії вченого, то його зацікавили відомості про базилянський орден, які він переклав з польської мови²⁴. Ми вважаємо, що це стало поштовхом для подальшого дослідження історії цього ордену²⁵. Він і надалі продовжував студіювати історію уніатських церков в Україні²⁶.

Інтерес становлять дослідження М. І. Петрова про соціальні і суспільно-політичні відносини²⁷. На початку 70-х рр. XIX ст. з'явилися перші археографічні²⁸ та етнографічні праці вченого, зокрема, "О народных праздниках в Юго-Западной России"²⁹. Цінний

етнографічний матеріал, зібраний ним на Волині, увійшов до "Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западный Русский край", що вийшли друком у Петербурзі в 1872 р., видання яких ініціював П. Чубинський. Обоє вчених з кінця 60-х рр. XIX ст. об'єднав спільний інтерес до української етнографії.

Значною була практична діяльність вченого в ЦІАТ і ЦАМ КДА, репрезентована комплексом рукописних джерел. Серед них є матеріали М. І. Петрова про описи рукописних та музейних колекцій, публікації рукописних пам'яток, звіти про роботу Церковно-історичного та археологічного товариства, протоколи засідань останнього, списки музейних експонатів КДА, листування (ф. 160, спр. 2754-2757).

Плідною була діяльність Миколи Івановича в галузі археології. Об'єктом його дослідження були предмети періоду стародавньої світової та вітчизняної історії, що надходили в ЦАМ КДА. Різні галузі історичного знання знайшли відображення в низці праць майбутнього академіка. З точки зору церковної і світської археології цікавими є альбоми визначних археологічних пам'яток ЦАМ³⁰.

У низці листів ф. III висвітлено співпрацю М. І. Петрова в галузі регіональної історії і культури з петербурзьким видавцем П. М. Батюшковим. Листи останнього до Миколи Івановича містяться у спр. 3757, 12289, 12228-12230, 12231-12300, 12301-12372, 3756.

В Інституті рукопису зберігаються статті М. І. Петрова, що стосуються життя КДА, історії Києва, українського літературознавства та ін. Серед них увагу привертає праця "З літопису академічного життя КДА", яка охоплює 1906-1917 рр.³¹. Продовженням її є історичний нарис "Київська духовна академія"(початок XX ст.)³² та ін. Досліджуючи історію КДА вчений складав водночас і списки студентів у різні часи існування академії, щоразу їх доповнюючи. До них, зокрема, належать "Списки студентів КДА за 1800-1916 рр. з короткою характеристикою їх" (ф. 225, спр. 569). Крім цього, джерелознавчу цінність становлять археографічні праці з історії КДА³³ та ін.

Аналіз показує, що серед різноматематичних досліджень М. І. Петрова деякі дійшли до нас у рукописному вигляді, а інші було надруковано за його життя. Науковий інтерес становлять, зокрема, "Нариси з історії української літератури XVII-XVIII ст."³⁴, надруковані в 1911 р. в Києві. Іншою працею вченого є конспект лекції "Теорія словесності та історія іноземної літератури"³⁵, яка так і залишилася в рукописному вигляді.

Інтерес викликає "Збірник документів і паперів XVII і XVIII ст., що відносяться до історії Києва і Київської Академії, складений професором М. І. Петровим"³⁶. Водночас слід відзначити, що багато рукописних матеріалів, пізніше увійшли до різних праць ученого.

М. І. Петрова правомірно вважають літописцем Києва, адже він багато часу присвятив вивченню його історії. Ним підготовлено рукописний варіант праці "Опис богоспасенного града Києва": по суті його виписка з архіву Києво-Печерської Лаври³⁷. Цікавими є матеріали вченого про Київ XVII ст. Серед них рукопис "Частини плану м. Києва 1668 р."³⁸ Аналіз показав, що ці матеріали лягли в основу його публікації "Опыт реставрации плана Киева в Тератургиме А. Кальнофойского 1638 г."³⁹.

Невтомна праця вченого на ниві української науки і культури зробила його відомим серед тогочасної наукової еліти. Через це різні наукові товариства України і зарубіжжя упродовж 1870-1920 рр. обирали його постійним дійсним чи почесним членом.

Про це свідчить диплом дійсного члена Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії від 10 квітня 1882 р.⁴⁰, вітальна адреса М. І. Петрову у зв'язку з 30-літтям товариства, датована 1902 р.⁴¹, повідомлення про обрання дійсним членом Комісії для розбору давніх актів у Києві від 7 травня 1905 р.⁴² та ін., про обрання М. І. Петрова дійсним членом Центрального комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні від 17 червня 1917 р.⁴³, про обрання його дійсним членом Українського наукового товариства у Києві⁴⁴, диплом дійсного члена Одеського товариства історії і старожитностей⁴⁵, виданий 30 листопада 1882 р.⁴⁶, диплом дійсного члена Володимирського братства у м. Володимирі-Волинському⁴⁷ та багато ін.

Серед документів службового характеру знаходимо листи вченого з висловленою вдячністю за обрання його дійсним членом різних інституцій, листи з питань співробітництва з ними і листи до редакції "Киевская старина" та ін.

М. І. Петрова було обрано почесним членом різних наукових товариств і видано дипломи: почесного члена Казанської духовної академії від 6 листопада 1914 р., виданий у зв'язку з його численними працями в галузі вивчення російської та української літератури і церковної археології⁴⁸, диплом почесного члена Московської духовної академії, виданий 29 грудня 1916 р. у зв'язку з 50-літньою плідною працею вченого КДА, розширенням фондів ЦАМ та виданням різних наукових праць⁴⁹, диплом почесного члена Петроградської духовної академії, виданий 16 лютого 1916 р. у зв'язку з видатними науковими працями його з церковної історії, полемічної літератури і церковної археології⁵⁰.

Збереглися також дипломи почесного члена Історичного товариства Нестора Літописця (датований 3 грудня 1900 р.)⁵¹, КДА (30 квітня 1912 р.)⁵², Мстиславського музею старожитностей (15 листопада 1916 р.)⁵³, Російського археологічного інституту в Константинополі⁵⁴ та ін. Серед інших матеріалів увагу привертають повідомлення про обрання М. І. Петрова почесним членом Бессарабського церковно-археологічного товариства та обмін виданнями тощо⁵⁵, про обрання постійним членом Володимирської губернської наукової архівної комісії та обмін виданнями⁵⁶, обрання почесним членом Чернігівської ученої архівної комісії від 4 листопада 1902 р.⁵⁷ та багато ін.

Водночас у фондах, що стосуються М. І. Петрова, як дійсного чи почесного члена різних організацій, є запрошення на з'їзди, ювілейні урочистості (1877-1918 рр.) тощо. Тут збереглися різні фінансові документи: розписки, квитанції, рахунки, повідомлення про гонорари (1880-1918 рр.)⁵⁸.

Про участь М. І. Петрова в різних наукових і культурних заходах свідчить ціла низка запрошень. З-поміж них є запрошення його на ювілейні урочистості. Так, Київський український клуб запросив вченого на ювілей М. С. Грушевського (грудень, 1910 р.)⁵⁹, а від Катеринославської Вченої архівної комісії 13 жовтня 1913 р. він отримав запрошення на ювілей літературно-вченої діяльності Д. І. Еварницького⁶⁰. Серед запрошень на відкриття наукових установ, товариств увагу привертає запрошення М. І. Петрова на відкриття Педагогічного музею 5 жовтня 1912 р.⁶¹, Історико-літературного товариства при Університеті св. Володимира від 12 жовтня 1917 р.⁶². Серед запрошень іншого характеру, адресованих йому, є, зокрема, запрошення надати допомогу клубу студентів Університету св. Володимира⁶³.

Про визнання значимості наукової діяльності Миколи Івановича свідчить його участь у з'їздах (історико-археологічних, славістики та ін.). Збереглися листи про роботу М. І. Петрова на IV археологічному з'їзді в Казані (22 березня - 4 вересня 1877 р.)⁶⁴, повідомлення від 14 березня 1892 р. установчого комітету по підготовці IX археологічного з'їзду у м.Вільно та обрання його членом комітету⁶⁵, повідомлення вченому від Костромської вченої архівної комісії про проведення 4-го обласного історико-археологічного з'їзду від 2 березня 1909 р.⁶⁶ та ін.

М. І. Петров зробив вагомий внесок у розвиток археографії. На визнання його наукової компетентності у вказаній галузі до вченого зверталися різні товариства та наукові організації з проханням взяти участь у розборі і виданні давніх актів. Так, Віленська комісія по розбору і виданню давніх актів у листах зверталася до вченого про обмін науковою літературою та про участь в ювілеях, 1908-1914 рр. (ф. 225, спр. 91-96).

М. І. Петров взяв участь у роботі комісії з перевірки реставраційних робіт у Києві: Успенської церкви (ф. 225, спр. 582), фресок Києво-Софійського собору (ф. 225, спр. 325). Аналогічне доручення він мав щодо реставрації фресок Києво-Кирилівської Св. Троїцької церкви (ф. 225, спр. 365).

З точки огляду архівних матеріалів про М. І. Петрова заслуговує уваги ціла низка справ у різних його фондах I, X, 175. Та найбільше їх у фонді 225, де знаходяться майже всі дипломи вченого.

Для сучасних дослідників з історії духовної культури українського народу становить інтерес список власної колекції ікон, який зробив М. І. Петров у 1891 р.⁶⁷, і каталог книг бібліотеки КДА, які записував упродовж 1889 р. учений в зошити.

Важливе значення мають матеріали періодичної преси про науково-педагогічну діяльність М. І. Петрова: "Труды Киевской духовной академии", "Киевские епархиальные ведомости", "Волинские епархиальные ведомости", "Чтения в историческом обществе Нестора Летописца", "Киевская старина", "Московские ведомости" та багато ін. Періодична преса свідчить про інтенсивну наукову діяльність ученого.

Таким чином, широкий масив рукописних і друкованих матеріалів ІР НБУВ є цінним джерелом для відтворення наукової й громадської діяльності вченого.

1. Історія Академії наук України. 1918-1993. - К.: Наук. думка, 1994. - С. 18, 299.
2. ІР НБУВ, ф. 225 (фонд М. І. Петрова), спр. 538, арк. 1.
3. Там само, спр. 539, арк. 1.
4. Там само, спр. 415, арк. 1.
5. Там само, спр. 45, арк. 1.
6. Там само, спр. 37-43, арк. 7.
7. Там само, спр. 69-70, арк. 2.
8. Там само, спр. 567-568.
9. Там само, спр. 392, арк. 1.
10. Там само, спр. 571.
11. ІР НБУ ім. В. І. Вернадського - фонд М. І. Петрова, ф. X, спр. 5996-5997 [Архів АН УРСР]. Петров Микола Іванович [автобіографія]. 20 червня 1920 р.
12. Там само, спр. 5996-5997 [Архів АН УРСР]. Петров Микола Іванович [автобіографія]. 20 червня 1920 р.
13. Там само. - С. 10-62.
14. Там само, спр. 5997. - С. 10-50.
15. ІР НБУ ім. В. І. Вернадського - фонд М. І. Петрова, ф. 225, спр. 561-566.
16. Там само, спр. 1, арк. 1.
17. Петров Н. И. Воспоминания старого археолога // Віра та держава. Видання міністерства ісповідувань у Києві. - К., 1918. - № 5; 7; 10; 11.
18. Медієвістика. Історія церкви, науки і культури. - Вип. I. - К., 1997. - С. 93-134.
19. ІР НБУ ім. В. І. Вернадського - фонд М. І. Петрова, ф. 225, спр. 3, арк. 1.
20. Там само, спр. 981, арк. 1.
21. Там само, спр. 980, арк. 1.
22. Петров Н. И. Краткие сведения о православных монастырях Волинской епархии, в настоящее время не существующих // Волинские епархиальные ведомости (далі ВЕВ). - 1867-1868. - № 1-8.
23. Він же. Некоторые черты отношений помещиков Юго-Западного края России к священникам до времени воссоединения сего края с Россией // Волинские епархиальные ведомости (далі ВЕВ). - 1868. - № 1.
24. Він же. Краткие сведения о положении базилианского ордена и разных переменах в его управлении от 1772 до 1811 [перевод с польского] // Труды Киевской духовной академии (далі ТКДА). - 1868. - № 7. - С. 147-168; № 10. - С. 100-144; № 11. - С. 245-302.
25. Він же. Очерки истории базилианского ордена в бывшей Польше. - К., 1871. - 675 с.

26. Він же. Меры к поддержанию унии в XVIII веке в пределах нынешней Киевской епархии [сведения по униатским источникам] // Киевские епархиальные ведомости (далі КЕВ). - 1867. - № 10.
27. Він же. Некоторые черты отношений помещиков Юго-Западного края России к священникам до времени воссоединения сего края с Россией // ВЕВ. - 1868. - № 1; Он же: Общественно-политические брожения в Киевской губернии в 1846 и 1847 гг. // Исторический вестник. - 1885. - № 9. - С. 541-556; Он же: Записки писаря Киевского магистрата Данилы Слюсарского о киевских событиях с 1734 по 1778 год // КЕВ. - 1885. - № 1, 2.
28. Він же. Описание рукописей, находящихся в музее Церковно-археологического общества при Киевской духовной академии. - К., 1874. - 208 с.
29. Він же. О народных праздниках в Юго-Западной России // ТКДА. - 1871. - № 9. - С. 551-600; № 10. - С. 3-39; № 12. - С. 337-367.
30. Він же. альбом достопримечательностей Церковно-археологического музея при Киевской духовной академии: Коллекции синайских и афонских икон преосв. Порфирия Успенского. К., 1912. - Вып. I. - 16+21 табл.; Сорокинско-Филаретовская коллекция русских икон. - К., 1913. Вып. II. - 37+19 табл.; Южнорусские иконы. - К., 1913. - Вып. III. 49+12 табл.; - К., 1914. - Вып. IV. - 12+49 табл.; - К., 1915. - Вып. V. - 62+40 табл.
31. ІР НБУ ім. В. І. Вернадського, ф. 225, спр. 4, арк. 1.
32. Там само, спр. 5, арк. 18.
33. Петров Н. И. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской духовной академии: Отд II [1721-1795]. - К., 1904. - Т. 1 [1721-1750]. - Ч. I и II. - V+XXI+530 с.; Т. 2: [1751-1762] / К., 1905. - XXXII+533 с.; Т. 3 [1762-1770]. - К., 1906. - XXXVII+320 с.; Т. 4 [1770-1783]. - К., 1907. - XXXV+393 с.; Т. 5 [1783-1796]. - К., 1908. - XLI+637 с.
34. ІР НБУ ім. В. І. Вернадського - фонд М. І. Петрова, ф. 225, спр. 10, арк. 1.
35. Там само, спр. 983, арк. 1.
36. Там само, спр. 185-228, 43 од.зб.
37. Там само, спр. 7, арк. 1-2.
38. Там само, спр. 984, арк. 1.
39. Петров Н. И. Опыт реставрации плана Киева в Тератургиме А. Кальнофойского 1638 года: с таблицей рисунков // Известия отделения русского языка и словесности (далі ИОРЯС). - 1918. - Т. XXIII. - Кн. 1. - С. 65-88.
40. ІР НБУ ім. В. І. Вернадського - фонд М. І. Петрова, ф. 225, спр. 36, арк. 1.
41. Там само, спр. 47, арк. 1.
42. Там само, спр. 392, арк. 1.
43. Там само, спр. 545. - 1 л.
44. Там само, спр. 518-542.
45. Там само, спр. 26, арк. 1.
46. Там само, спр. 26, арк. 1.
47. Там само, спр. 18, арк. 1.
48. Там само, спр. 20, арк. 1.
49. Там само, спр. 24, арк. 1.
50. Там само, спр. 27, арк. 1.
51. Там само, спр. 19, арк. 1.
52. Там само, спр. 23, арк. 1.
53. Там само, спр. 25, арк. 1.
54. Там само, спр. 28, арк. 1.
55. Там само, спр. 78-82.
56. Там само, спр. 101-103.
57. Там само, спр. 547, арк. 1.

58. Там само, спр. 53, арк. 1.
59. Там само, спр. 352, арк. 1.
60. Там само, спр. 227, арк. 1.
61. Там само, спр. 346, арк. 1.
62. Там само.
63. Там само, спр. 127, арк. 2.
64. Там само, спр. 543-544.
65. Там само, спр. 154, арк. 1.
66. Там само, спр. 399, арк. 1.
67. Там само, спр. 52, арк. 1.